

УДК 378:37.011.3-051:[373"312"](В. О. Сухомлинський)

ХОМИЧ Лідія Олексіївна –
доктор педагогічних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
e-mail: pednauk@gmail.com

ІДЕЇ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ЗМІСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Зміни, що відбуваються в суспільстві й, зокрема, у підготовці вчителя початкової школи, висувають нові вимоги до особистісних та професійних якостей учителя. У документах МОН України визначається, що українська школа буде успішна, якщо до неї прийде успішний учитель, насамперед творчий та відповідальний, який постійно працює над собою. Це актуально, оскільки саме випускники закладів педагогічної освіти безпосередньо формують національну свідомість молоді, забезпечують її підготовленість до оволодіння професіями, формують соціальну та громадянську компетентність. Ця обставина зумовлює певні вимоги до педагогічної освіти як з боку держави, так і українського суспільства.

У Концептуальних засадах реформування середньої школи зазначається, що Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства». Основні принципи цього підходу: повага до особистості, доброзичливість і позитивне ставлення, довіра у відносинах, діалог – взаємодія – взаємоповага, розподільне лідерство, соціальне партнерство [1, с. 14]. З них випливають вимоги до вчителя: застосування педагогіки партнерства (дміння співпрацювати), орієнтація на особистість учня (особистісно-орієнтована модель навчання), виховання на цінностях, академічна свобода (у професійному вдосконаленні, підготовці авторських навчальних програм тощо). Важливою якістю педагога нової української школи має бути готовність до інноваційної діяльності, яка в сучасних умовах є головним напрямом реалізації реформ в освіті. Вона пов'язана з необхідністю формування у педагога таких базових компетентностей: професійно-педагогічної, соціально-громадської, загальнокультурної, мовно-комунікативної, психолого-фасилітативної, підприємницької, інформаційно-цифрової.

Визначені Новою українською школою вимоги до вчителя передбачають успішну його професійну діяльність і готовність до інноваційної діяльності, яка неможлива поза проблемами педагогіки творчості. Основою професійної діяльності вчителя, за В. О. Сухомлинським, є творчість. Ефективність цієї діяльності можна визначити

за формулою розвитку творчих здібностей: «Від творчого вчителя – до творчого учня». У світлі поставлених перед сучасною школою завдань треба по-новому підходити до розвитку творчої особистості вчителя, використовуючи педагогічну спадщину видатного педагога. «Кожен учитель може і має серцем доторкнутися до нічим не зміряного за чистотою і глибиною джерела педагогічної спадщини Василя Сухомлинського, вивчаючи його науково-педагогічну та художньо-літературну спадщину» [9, с. 19]. «У педагогічній спадщині Василя Олександровича Сухомлинського знаходимо перлини духовної мудрості, які він шукав і перевіряв життєвим досвідом, передаючи у просторі цей безцінний скарб через слово» [9, с. 15].

В. О. Сухомлинський розпочав свою педагогічну діяльність у перші післявоєнні роки, яка була органічно пов'язана із завданням відновлення мережі шкіл. Учителі активно включалися в роботу щодо удосконалення навчально-виховного процесу в школі, здійснення початкового, а потім семирічного всеобучу, дбали про підвищення ідейно-теоретичного рівня вивчення основ наук.

Розквіт педагогічної творчості В. О. Сухомлинського припадає на 50-60-ті роки, він був талановитим вчителем, що виховував учнів не тільки своїми знаннями і педагогічним даром, й власною особистістю. В його педагогічній спадщині немає спеціальних досліджень присвячених особистості вчителя. Але в концепції громадянської і гуманістичного виховання викладено міркування про педагогічну майстерність і творчість, дослідницький характер праці педагога, принципи і стиль діяльності, що безпосередньо стосуються якостей людини, яка навчає і виховує. Найповніше вони висвітлені в працях «Розмова з молодим директором», «Сто порад учителеві», «Павлівська середня школа» [6; 7; 4] та інших. У своїх роздумах про особистість учителя він пише: «Педагог передусім виховує своєю думкою, своїм мисленням. І педагогічна діяльність – це насамперед праця думки, спрямована на те, щоб одухотворити вихованців бажанням знати, мислити, мати

правильні погляди на навколишній світ» [5, с. 198].

З огляду на те, що особистість учителя визначає розвиток особистості учня, суспільство традиційно висуває високі вимоги до особистісних якостей учителя. Положення про необхідність високих особистісних якостей учителя, розроблене В. О. Сухомлинським, можна розглядати як принцип особистісно орієнтованого підходу до навчання й виховання – принцип залежності розвитку особистості учня від особистості вчителя. Відповідно ним визначено вимоги до вчителя, зокрема:

– першою є вимога любові до своєї справи – «Щоб знайти в кожному учневі найсильнішу його сторону, відкрити в ньому золоту жилку, усі вчителі повинні бути людьми, пристрасно закоханими у свою працю, що вміють запалити вогник такої самої любові у своїх вихованців» [8, с. 115];

– другою є вимога високої кваліфікації – «Чим більше знає вчитель, чим частіше й успішніше відкриває він перед учнями горизонт науки, тим більшу допитливість і жаждою до знань виявляють учні...» [4, с. 55];

– третьою є вимога високих моральних якостей – «Вирішальне значення має те, яких людей побачить у нас підліток. Ми мусимо бути для підлітків зразком багатства духовного життя; лише за цієї умови ми маємо моральне право виховувати» [2, с. 115];

– четвертою є вимога творчого підходу вчителя до навчання й виховання – «Без вдумливого, індивідуального, творчого підходу до кожної людини розв'язати це завдання неможливо. У цій справі найстрашніше – формалізм, надія на якісь універсальні форми й методи виховання. Є чудові методи виховання, але якщо в будь-який із них повірити як у всесильний, єдиний, як у панацею від усіх лих, – найкраща справа може перетворитися у свою протилежність» [3, с. 247].

У праці «Павлицька середня школа» В. О. Сухомлинський визначає якості хорошого вчителя-вихователя, зокрема стверджує, що хороший учитель «Це насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина, може стати доброю людиною ...»; «...по-друге, людина, що добре знає науку ...»: «... по-третє, людина яка знає психологію і педагогіку, розуміє і відчуває, що без знання науки про виховання працювати з дітьми неможливо»; «... по-четверте, людина яка досконало володіє уміннями в тій чи іншій трудовій діяльності, майстер своєї справи» [4, с. 49].

Проаналізовані вимоги до вчителя і його якостей, дозволили нам виокремити ідеї

В. О. Сухомлинського щодо змісту підготовки вчителя, серед них: формування у майбутніх вчителів гуманного ставлення до дітей; розвиток особистості майбутнього вчителя, усвідомлення ним системи цінностей які становлять основу професійної діяльності; формування педагогічної культури майбутнього вчителя, розвиток його інтелекту, творчості і сприяння саморозвитку. Проаналізуємо як саме вони можуть бути зреалізовані в сучасних умовах.

В. О. Сухомлинський говорив: «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя» [7, с. 420]. Від уміння, майстерності, мудрості педагога залежать життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське та інтелектуальне обличчя дитини, її місце і щастя в житті. Учитель покликаний бути творцем особистості, оскільки йому підвладні найтонші сфери її духовного життя – почуття, самовідданість, розум, воля.

У праці «Розмова з молодим директором школи» педагог зазначає: «Навчання – це насамперед взаємовідносини між людьми, обмін духовними цінностями, взаємна віддача сердечної доброти, співчуття. Усе шкільне життя повинно бути проп'яте духом гуманності» [6, с. 496].

З метою вдосконалення професійної підготовки вчителя, важливо обґрунтувати систему цінностей які становлять основу його діяльності. Система цінностей майбутнього педагога має формуватися у навчально-виховному процесі комплексно через наскрізні цивілізаційні цінності, які є невід'ємною складовою становлення цілісної особистості, серед них виділяємо – загальнолюдські, національні, громадянські, сімейні, особистісні, валеологічно-екологічні цінності. У процесі навчання майбутній педагог має усвідомити, що пріоритет загальнолюдських цінностей закладається у стратегію і тактику розвитку сучасної системи освіти. Загальнолюдські цінності спонукають майбутнього педагога до самореалізації, самовдосконалення, любові до професії, до оточуючої дійсності, до природи, допомагають розібратися у сенсі людського буття. Національні цінності виявляються у повазі до рідної мови, історії свого народу, його культурних традицій. Вони базуються на світових цінностях і підпорядковані меті приєднання до загальнолюдської культури, оскільки нормальна національна самосвідомість вільно сприймає всі культурно-

духовні цінності людства. Саме у такий спосіб поєднується загальнолюдське і національне. Розвиток громадянських цінностей пов'язаний з вихованням глибокого почуття любові до України, її народу, формуванням якостей громадянина-патріота.

Ціннісні орієнтації вчителя, представлені практично у всіх роботах видатного педагога, що дозволяє зробити висновок про його гуманістичну спрямованість. З проведеного аналізу деяких педагогічних праць видно, що ціннісні пріоритети сходяться в площині «особистість». Специфіка ціннісних позицій педагога підсилює особистісну складову освіти і дозволяє побачити якісну своєрідність педагогічного процесу. Отже, провідною цінністю у змісті навчання і виховання майбутніх вчителів має визнаватися цінність особистості. У змісті навчання і виховання майбутніх педагогів пріоритетними мають бути цінності життєспрямованості й мотивації життєдіяльності, цінності сфери усвідомлення змісту, мети процесу діяльності, цінності реалізації процесу діяльності, цінності, репрезентовані індивідуальними якостями суб'єкта діяльності.

Головним напрямом удосконалення змісту освіти в сучасному закладі вищої педагогічної освіти є реалізація ідеї гармонійного розвитку особистості, що справді забезпечує її підготовку до життя і праці, є запорукою свідомого і творчого виконання нею професійних і суспільних функцій, формує потребу в самоосвіті, в постійному підвищенні свого наукового і професійного рівня.

У свою чергу, гуманність є запорукою успішного самоствердження вчителя як особистості, Сухомлинський В. О. зазначає: «...щоб стати справжнім вихователем, треба пройти школу сердечності – протягом тривалого часу пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується ваш вихованець. Це одна з найтонших речей у нашій педагогічній справі. Якщо ви наполегливо оволодіваєте нею, ви будете справжнім майстром» [7, с. 424-425].

Сухомлинський В. О. наголошував на необхідності всебічного розвитку особистості вчителя, вважаючи, що «вчитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра, він пробуджує в дитині жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти» [6, с. 50]. «З того, як і чому вихователь виражає себе, дитина робить висновок про те, якими є люди, взагалі, в чому полягає добро, в чому ідеал. Отже, необхідно, щоб особистість педагога приваблювала вихованців, надихала їх своєю цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, переконань, морально-естетичних принципів, інтелектуальним багатством,

працьовитістю» [5, с. 197]. ... «зміст вчительської професії – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [2, с. 420].

На думку В. О. Сухомлинським, важко уявити вчителя, що не володіє педагогічною культурою. «Педагогічна культура» проявляється в умінні орієнтуватися у складних питаннях науки і практики, в умінні вчителя аналізувати свою роботу, виявляти інтерес до теоретичного осмислення свого досвіду, прагнути пояснити причинно-наслідкові зв'язки між знаннями учнів і своєю педагогічною культурою. Він також стверджував, що педагогічна культура проявляється у постійній увазі до духовного світу вихованців, бачив в учителів «першого і головного світоча інтелектуального життя школяра, бо він породжує у дитині потяг до знань, повагу до науки, культури» [6, с. 50].

Найбільш доцільним і педагогічно виправданим В. О. Сухомлинський вважав творче використання досвіду, розвиток педагогічних ідей та формування власних переконань. Він говорив, що, «творчість не приходить до дітей з якогось натхнення. Творчості треба вчити... Спочатку діти повторювали мої власні твори, поступово вони переходили до самостійного опису картин природи, що схвилювали їх, – починався індивідуальний процес дитячої творчості» [6, с. 206]. Від того, як учитель організує навчання, залежить багаж знань та пізнання дійсності, розумові навички, творчі можливості та загальнолюдські цінності.

Саморозвиток, за В. О. Сухомлинським, передбачає пер за все читання, зокрема читати треба багато, завжди і не лише фахову літературу. Вчитель повинен бути не вузькою оболонкою амфори, а її внутрішнім наповненням. «Удосконалення педагогічної майстерності кращих учителів, – писав він, – якраз і зумовлене тим, що систематичне читання безперервно наповнює море їхніх знань» [7, с. 32]. Для цього він рекомендував педагогам створювати власну бібліотеку, щомісяця купувати книжки і поповнювати її такими розділами: 1) з проблем науки, основи якої він викладає; 2) про життя і боротьбу людей, образи яких є світочем, прикладом для молоді; 3) про душу людини – особливо дитини, підлітка, юнака, дівчини (книжки з психології) [7, с. 118]. Отже, вчителів варто постійно збагачувати знаннями та вдосконалюючи професійні вміння й навички.

На думку В. О. Сухомлинського, праця вчителя найвідповідальніша, потребує багато часу, терпіння, затрати сил та енергії. Він піклувався про вчителя, зокрема відзначав: «Наша робота – це робота серця і нервів, це

буквально щоденна і щогодинна витрата величезних душевних сил. ... Тому вміння володіти собою, тримати себе в руках – одне з найбільш необхідних умінь, від якого залежить і успіх діяльності педагога, і його здоров'я» [7, с. 426]. Виходячи з цього можна стверджувати, що у змісті професійної професійної підготовки майбутнього вчителя необхідно формувати такі цінності – єдність людини і природи, увага до власного здоров'я, прихильність до спорту і фізичної праці, здоровий спосіб життя, дбайливе ставлення до усього живого на Землі, відчуття краси природи, оволодіння знаннями про основні екосистеми Землі, участь у природоохоронній діяльності, пізнання і охорона довкілля тощо.

У своїй педагогічній діяльності В. О. Сухомлинський важливу роль надавав сімейному вихованню і співпраці вчителя з сімєю. Тому, важливу роль у розвитку особистості майбутнього вчителя мають сімейні цінності, серед них визначають подружню вірність, піклування про дітей, піклування про батьків, демократизм стосунків, повагу до прав дитини і старших, гостинність тощо.

Визначені і проаналізовані ідеї В. О. Сухомлинського щодо змісту підготовки вчителя є актуальними для підготовки вчителя Нової української школи, зокрема зміст цієї підготовки потребує: фундаменталізації знань, гуманітарної спрямованості загальноосвітніх курсів, психолого-педагогічних дисциплін, орієнтації на впровадження в навчальний процес досягнень сучасної науки і практики; перегляду змісту дисциплін професійної підготовки педагогічних кадрів на трьох рівнях: ціннісному (впровадження аксеологічних ресурсів різних наук у зміст психолого-педагогічних дисциплін), змістовому (структурування змісту дисциплін на основі компетентнісного підходу) і технологічному (пріоритетність в опануванні інноваційними педагогічними та інформаційно-комунікаційними технологіями); віддзеркалення у змісті педагогічної освіти сукупності узагальнених елементів людиноцентричного змісту освітньої діяльності як особливої цілісності, внутрішнє прийняття й засвоєння яких дозволить студентам після закінчення закладу вищої освіти формувати духовно багату особистість інноваційного типу, готову бути суб'єктом націєтворення заради людського благополуччя; накопичення досвіду професійної самоосвіти і самовиховання (самотворчості), прискорює процеси оволодіння майбутніми педагогами фаховими знаннями, вміннями і навичками, досвідом творчої та науково-дослідної діяльності, емоційно-вольового ставлення до світу

професійно-педагогічних цінностей, гуманного спілкування.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. [Електронний ресурс] / Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та ін. – Київ, Міністерство освіти і науки України, 2016. – 36 с.
2. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 283–582.
3. Сухомлинський В. О. Народний учитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. Школа, 1977. – С. 239–255.
4. Сухомлинський В. О. Павльська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 7–390.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.
6. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 393–626.
7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Т. 2. – К.: Рад. Школа, 1976. – С. 419–656.
8. Сухомлинський В. О. Суспільство і вчитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5 т. – Т. 5. – К.: Рад. Школа, 1977. – С. 108–122.
9. Хайруліна В. М. Педагогіка добротворення: наук.-метод. посіб. / В. Хайруліна. – Київ, 2018. – 416 с.

REFERENCES

1. *Nova ukrayins'ka shkola. Konceptual'ni zasady` reformuvannya seredn'oyi shkoly`* (2016). [New Ukrainian School. Conceptual Principles of Reforming High School]. Kyiv.
2. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Narodzhennya gromadyany`na*. [Birth of a citizen]. Kyiv.
3. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Narodny`j uchy`tel`*. [Folk teacher]. Kyiv.
4. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Pavly`s`ka serednya shkola*. [Pavlyska high school]. Kyiv.
5. Suxomly`ns`ky`j V. O. (1976). *Problemy` vy`xovannya vsebichno rozvy`nenoyi osoby`stosti*. [Problems of education of a fully developed personality]. Kyiv.
6. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Rozмова z molody`m dy`rektorom*. [Talk with a young director]. Kyiv.
7. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1976). *Sto porad uchy`telyu*. [One hundred tips to the teacher]. Kyiv.
8. Suxomly`ns`ky`j, V. O. (1977). *Suspil`stvo i vchy`tel`*. [Society and teacher]. Kyiv.
9. Hajrulina, V. M. (2018). *Pedagogika dobrotvorennya*. [Pedagogy of goodwill]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ХОМИЧ Лідія Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України.

Наукові інтереси: дослідження теорії і методики професійної підготовки майбутнього вчителя, педагогіки вищої школи, зокрема проблеми психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, аксіологічних засад змісту навчання і виховання майбутнього вчителя, змісту загальнокультурного розвитку вчителя.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

КНОМΥСН Лідія Олексіївна – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Director for Scientific Work Institute of Pedagogical and Adult Education National Academy Pedagogical Science of Ukraine.

Circle of scientific interests: the theory and methodology of training future teachers, the pedagogy of higher education, in particular the problems of psychological and pedagogical training of elementary school teachers, the axiological principles of the content of education of the future teacher, the content of teachers' general cultural development.

*Дата надходження рукопису 04. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко*

УДК 37(091) (477)–051 Сухомлинський

ЯНЧЕНКО Тамара Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи, Національного університету «Чернігівський колегіум»
e-mail: tamyanchenko@gmail.com

ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Педагогіка Василя Сухомлинського випередила свій час. У пострадянському науковому та освітньому просторі соціальна педагогіка набула поширення тільки у 90-ті роки ХХ ст. А в спадщині видатного вченого соціально-педагогічні ідеї знайшли відображення значно раніше. Зокрема, дитиноцентризм, визначальний вплив середовища на дитину, важливе значення рівноправних стосунків співробітництва між вчителем і дітьми, взаємодія школи та родини, віра в силу виховання, гуманне ставлення до людей з особливими потребами та допомога їм – це ті концепти, що набули розвитку і в спадщині Василя Сухомлинського, і в сучасній соціальній педагогіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна система Василя Сухомлинського, зокрема і його соціально-педагогічні ідеї, вивчаються у всьому світі. Вони є актуальними, суспільно значущими, науково обґрунтованими. Серед величезної кількості відомих учених, які досліджують спадщину видатного педагога, назвемо лише кілька імен – О. Сухомлинська, О. Савченко, М. Богуславський, В. Риндак, О. Петренко, В. Федяєва, М. Антонєць та багато інших науковців.

Сучасна соціальна педагогіка спрямована на вивчення освітнього та виховного потенціалу середовища, способів його педагогізації для більш успішної соціалізації та розвитку особистості, впливу соціокультурних умов на освіту та утвердження у суспільстві

ставлення до дитинства як до визначального етапу становлення особистості. Це поєднує її з педагогікою Василя Сухомлинського.

За твердженням видатного педагога, що співпадає з провідними ідеями соціальної педагогіки, дитинство – найважливіший період життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яким було дитинство, що увійшло в розум і серце дитини з оточуючого середовища – від цього значною мірою залежить, якою людиною стане малюк [5].

Соціальна педагогіка Василя Сухомлинського не має чітких меж у тому сенсі, що не можливо відділити його дидактичні та виховні ідеї від соціально-педагогічних. В одному виді діяльності у нього могли ефективно поєднуватися розумовий розвиток, праця, моральне виховання, волонтерська допомога тим, хто її потребує, співпраця школи та сім'ї, вивчення й урахування індивідуальних і вікових особливостей дітей, екологічне й естетичне виховання.

Важливим є те, що ідеї соціальної педагогіки були розвинуті Василем Сухомлинським не тільки у його наукових працях, а і в дитячих художніх творах видатного вченого. Це робить їх доступними для дітей, збільшує їхній виховний вплив.

Метою статті є характеристика ідей соціальної педагогіки у художніх творах Василя Сухомлинського.

Художня спадщина Василя Сухомлинського руйнує традиційні уявлення про те, що історико-педагогічні надбання